

УДК 340.14(477)(091)"8/11"

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Бедрій М.М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена джерелам права Київської Русі, зокрема звичаєвому праву, князівському законодавству, міжнародним договорам і збірникам візантійського права. Обґрунтовано, що «Руська правда» була результатом законодавчої діяльності київських князів і діяла як нормативно-правовий акт. Автор доводить, що попри появу нових джерел права, визначальну роль у правовій системі Київської Русі продовжував відігравати правовий звичай.

Ключові слова: джерело права, Київська Русь, правовий звичай, «Руська правда».

Право Київської Русі ґрунтувалось на східнослов'янській правовій традиції, виросло та розвинулось із додержавного звичаєвого права. Відтак первинним і основним джерелом права Київської Русі був правовий звичай. Суспільство, визнавши владу держави повинне було дотримуватись правил поведінки які вона встановлювала через законодавчу діяльність київських князів. Так поряд із правовим звичаєм формується нове джерело права – нормативно-правовий акт. Найвідомішим прикладом княжого законодавства була «Руська правда» – збірник права Київської Русі. Вагома роль Давньоруської держави на міжнародній арені зумовлює появу ще одного джерела права – міжнародно-правового договору. Найбільш важливими були русько-візантійські договори. У 988 р. державної релігією Київської Русі стало християнство, що зумовило рецепцію візантійського права та зміни в правовому регулюванні.

Зазначені міркування дають можливість запропонувати таку класифікацію джерел права Київської Русі: правові звичаї, князівське законодавство (княже право), міжнародні договори, збірники візантійського права.

Звичаєве право. В одній із попередніх публікацій уже йшла мова про давнє звичаєве право східних слов'ян [1], проте ми повинні розуміти, додержавні правові звичаї в умовах державності зазнають значних змін і тому «протоправо» східних слов'ян і звичаєве право Київської Русі не можуть бути ототожненими. У додержавному суспільстві правовий звичай був єдиним джерелом права, регулював усі правовідносини. Після утворення Давньоруської держави сфера його регулювання поступово звужувалась, однак навіть в таких умовах правовий звичай залишився найбільш важливим джерелом права протягом усього існування Київської Русі.

Звичаєве право виробляло засади формування та здійснення державної влади. Правовий статус осіб і суспільних груп також визначався правовими звичаями. Звичаєве право переважало у приватно-правових відносинах: відносини власності, зобов'язання, спадкування, а також у шлюбно-сімейних відносинах. Норми цього права визначали більшість положень юридичної відповідальності та особистості здійснення судочинства. Відтак звичаєве право можна знайти у всіх сферах суспільного життя Київської Русі. Законодавство князів лише уточнює його, систематизує та частково реформує. Інші джерела права – доповнюють і впливають здебільшого в нові суспільні відносини (наприклад, збірники візантійського права регулювали переважно канонічно-правові відносини, що виникли з кінця X століття).

Отже, звичаєве право Київської Русі – це система загальнообов'язкових правил поведінки, які впливали із народного досвіду та усталеності

суспільної практики, регулювали більшість правовідносин і забезпечувались державним та суспільним примусом.

Дослідники звертають увагу, що в літописних джерелах терміни «звичай» і «покон» (тобто закон) вживаються як синонімічні [2, с. 37]. Проте це свідчить не про неспроможність народу Київської Русі розрізнити ці поняття, а про їх рівнопорядковність, спільне призначення та однакову юридичну силу. Згодом правовий розвиток Давньоруської держави зумовив необхідність систематизації норм звичаєвого права, внаслідок чого було створено найбільш видатний давньоруський збірник права під назвою «Руська правда».

Із сказаного раніше може скластись хибне враження, наче звичаєве право в умовах Київської Русі зазнало лише тих змін, які для її населення диктувала держава та умови, що супроводжували зміцнення державного апарату. Це не зовсім так, адже правові звичаї, хоч і базувались на консерватизмі, зазнавали якісних змін і еволюціонували. Оптимальним середовищем для їх застосування та розвитку стала верв.

Верв була сільською територіальною громадою, керівництво якою здійснювали її найстарші за віком і найбільш авторитетні представники. Саме вони були знавцями та охоронцями правових звичаїв, а також суддями вервного суду. Відтак цей історичний тип українського звичаєвого права можна назвати «вервним правом».

На думку В. Лешкова, звичаєве право було результатом правотворчої діяльності верви [3, с. 72]. Тому й не дивно, що його також часто називають «вічовим правом». Інакше кажучи, верв не тільки дотримувалась та застосовувала правові звичаї, а й була уповноважена створювати їх. Очевидно, це відбувалось шляхом усталення певної практики правовідносин або через вервні віча та суди, коли їх рішення повторювались у багатьох вервах і поширювали на них свою чинність.

Правове регулювання суспільних відносин у верві ґрунтувалось на основі правових звичаїв, які були комплексною й узгодженою системою – вервним правом. Згодом ця система еволюціонувала і з XIV ст. трансформувалась у «копне право», існування якого обґрунтував І. Черкаський [4, с. 56]. Норми вервного права регулювали усе коло суспільних відносин у вервах, крім тих, які падали під сферу регулювання державного права. Вервне право, передусім, визначало особливості формування та функціонування органів місцевого самоврядування, а також здійснення судочинства. Форма договору за вервним правом була усною. У звичаєвому праві вервів був відсутній інститут смертної кари. Прийняті князями закони, у тому числі «Руська правда» часто дублювали та санкціонували норми вервного права.

Внаслідок розвитку торгівлі у Київській Русі

завдяки її вдалому географічному розміщенню формувались нові звичаї у сфері торгівлі (у т. ч. міжнародної), що не рідко набували юридичного значення. Оскільки Київська Русь була важливим центром у Європі, тому вона виконувала важливу роль у становленні міжнародних правових звичаїв.

Князівське законодавство. У термінології Київської Русі закон як акт вищого органу державної влади отримав назву покон (наприклад, Покон Вірний – частина Короткої редакції «Руської правди»), урок (здебільшого так називалися податкові закони) або статут (наприклад, церковні статuti великих князів). З давньоруського періоду збереглося обмаль документів нормативного змісту, проте це зовсім не свідчить, що законодавча діяльність київських князів була настільки обмеженою. Крім того, давні закони могли мати й усну форму. Водночас необхідно відзначити й те, що князі з обережністю ставилися до реформування права, адже в суспільстві вже існувала узгоджена система звичаєвого права.

Термін «князівське законодавство» є відносно умовним, адже князі приймали закони не завжди одноособово, а інколи й спільно з віче. У цьому контексті варто згадати слова українського вченого та державного діяча С. Шелухіна: «воля народу була правом і законом для князя, а бажання князя було тільки його претензією, досягнення якої залежало не від його права, а від права і волі народу» [5, с. 109]. В епоху феодалної розробленості загальнодержавне законодавство відображалося здебільшого в рішеннях феодальних з'їздів та договорах між удільними князями, що мали назву «хрестоцілувальні грамоти». Тому більш вдалим терміном для визначення блоку джерел права, створених за результатами нормотворчої діяльності давньоруських князів, міг би бути термін «княже право».

Повертаючись до проблеми відсутності джерел, необхідних для повного відображення князівського законодавства, слід зазначити, що збереглися відомості про події в Київській Русі, які могли відбуватися не інакше як на підставі князівського закону. Такою подією можна вважати адміністративно-фінансову реформу, проведену в середині X ст. княгинією Ольгою [6, с. 29]. Також загальновідоме обмеження кредитних ставок, запроваджене князем Володимиром Мономахом після антилихварського повстання у Києві (1113 р.), було не інакше як законодавчим актом, зміст якого був згодом повторений у Розширеній редакції «Руської правди».

Найбільш відомим збірником князівського законодавства є «Руська правда», однак її аналіз проведемо згодом. Важливими пам'ятками князівського законодавства були й церковні статuti князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Їх прийняття можна пояснити тим, що суспільство потребувало юридичного визначення місця церкви в державі, її правового статусу та окреслення сфери компетенції. Церковний статут про десятини і церковних людей був прийнятий князем Володимиром Великим. Він закріпив привілеї духовенства: право збирати податки на церкву, право мати феодально залежних людей тощо. Встановлений цим статутом церковний податок отримав назву «десятина», оскільки він становив десяту частину прибутків населення. Його первинною метою було фінансування будівельних робіт щодо спорудження Десятинної церкви у Києві, а згодом він трансформувався у загальнодержавний податок для матеріального забезпечення духовенства [7, с. 43]. Іншим церковним статутом був статут про церковні суди, прийнятий Ярославом Мудрим.

До юрисдикції цих органів були віднесені справи щодо сімейних відносин і щодо злочинів проти релігії. Статут заборонив шлюби між родичами, багатоженство, самовільне розірвання шлюбу та змушування до вступу в шлюб [8, с. 66].

Під «князівським законодавством» чи «княжим правом» варто розуміти не тільки князівські закони, але й інші джерела права. Так, у поняття «князівське законодавство» можна віднести і деякі нормативно-правові договори – окремі ряди та хрестоцілувальні грамоти. Це пояснюється тим, що у них виражалася в тому числі воля князів, а відтак – воля держави, як і в нормативно-правових актах. Тому якщо з формальних причин їх не можна впевнено зарахувати до законодавства князів, то до «княжого права» вони, безперечно, належали.

Одним із видів таких правових джерел були договори князів із народом які мали назву «ряди». Ці договори укладались здебільшого в усній формі (рідше – в письмовій) на засіданні віче. Предметом їх правового регулювання була діяльність князя, тобто у них глава держави брав на себе зобов'язання щодо справедливого та вмілого управління Руссю. Так, у X ст. великий князь Ігор уклав ряд на київському віче, яким зобов'язувався керувати державою без зла та насилля, не порушуючи давніх звичаїв, а також справедливо здійснювати судочинство [8, с. 65].

Після втрати цілісності Київської Руссю нею правив не один князь, а декілька місцевих князів, тому їх рішення не мали загальнодержавного значення. Відтак князівське законодавство почали формувати їх з'їзди – снєми. Перший такий з'їзд відбувся у 1072 р в місті Вишгород, до де князі Ізяслав, Святослав та Всеволод затвердили засади руського права. У 1097 році у місті Любеч відбувся найбільш важливий князівський з'їзд, на якому було затверджено принцип «хай кожен кожен держить отчину свою», що був спрямований на протидію міжкнязівським міжсусобцям, які виснажували державу [9].

В умовах феодалної розробленості набули важливого значення договори між удільними князями, які мали назву «хрестоцілувальні грамоти», адже укладаючи їх князі цілували хрест. Ці договори також можна віднести до княжого права, оскільки вони прийшли на зміну загальнодержавним князівським законам і забезпечували єдність держави. Сучасний історик права Є. Ромінський класифікує міжкнязівські договори на такі типи: договори, норми яких мали загальнооруське (або ж загальне для певної землі) юридичне значення; договори між вищестоячими та нижчестоячими князями, які визначали розподіл повноважень між ними; договори, які визначали умови співпраці князів (дуумвірату); договори про зайняття чи спадкування князівств (столів); договори про військову допомогу та політичні союзи [10, с. 212].

Отже, в системі права Київської Русі шляхом законодавчої діяльності руських князів було утворено важливу частину тогочасного національного права – князівське законодавство або княже право. Його поява засвідчила становлення на українських землях такої форми права як нормативно-правовий акт, який у сучасній правовій системі України є основним і визначальним джерелом права. Водночас варто розуміти, що нормативно-правовий акт на українських землях зароджувався не як прояв владної сваволі князя, а як результат поступового правового розвитку, врахування практики застосування правових звичаїв та влад-

них заходів, необхідних суспільству.

«Руська правда». Як зазначалось, «Руська правда» була найбільш важливим актом князівського законодавства, в якому були закріплені як діючі звичаєво-правові норми, так і нові норми права, сформовані державою. Отож, її можна вважати результатом кодифікації згаданих правил поведінки. Вона стала своєрідним синтезом, компромісом звичаєво-правової традиції та реформаторських намірів київських князів.

Окремі автори вважають «Руську правду» виключно збірником діючих правових норм, який не мав юридичної сили як акт законодавства [11, с. 428]. Проте формування такого законодавчого збірника відповідала вимогам того часу та суспільним потребам Київської Русі, відтак гіпотеза про юридичну цінність «Руську правду» має логічне підґрунтя, тому розглядатиметься як така, що відповідає дійсності. Отож, є достатні підстави вважати, що «Руська правда» діяла на усій території Київської Русі як законодавчий акт. Крім того, вона, здійснила значний вплив на подальший розвиток українського, російського та білоруського права. Її рецепція спостерігається і в сусідніх народів – литовського, польського та ін. [12, с. 368] та інші.

«Руська правда» пройшла кілька редакцій, які мали чинність у певні періоди історії українського права. Редакція закону – це оновлений варіант тексту законодавчого акту, в якому відображаються зміни його змісту, структури чи викладу. Редакція «Руської правди» – це система списків «Руської правди», зміст і структура яких є ідентичними чи близькими, оскільки вони містять певний конкретно-історичний варіант цього законодавчого акта. Основними редакціями «Руської правди» були три: Коротка (XI ст.), Розширена (XII ст.) та Скорочена (XIV ст.).

Більшість учених пов'язують початок її написання із правлінням великого князя Ярослава Мудрого, зокрема з 30-тими роками XI ст. у м. Київ. Її структура виражена у чотирьох частинах: Правда Ярослава, Правда Ярославовичів, Покон вірний, Статут мостникам [7, с. 41-42]. Правда Ярослава становила 18 статей Короткої редакції абсолютна більшість яких мали кримінально-правовий зміст. Імовірно, її укладення відбулося у 1015-1019 рр. під час боротьби між Ярославом Мудрим і його братом Святославом Окаянним за великокнязівський престол [13, с. 51]. Правда Ярославовичів містить статті 19-41 Короткої редакції та регулювала значно ширший спектр правовідносин. У ній переважали норми, що визначали правову охорону боярської власності [13, с. 53].

На думку сучасного історика Л. Кушинської, у Короткій редакції «Руської правди» вплив давньоукраїнського звичаєвого права був сильнішим, ніж у Розширеній редакції, в якій посилювався вплив державної влади на суспільні відносини. Водночас у Розширеній редакції була збільшена кількість норм звичаєвого походження, які діяли за часів Короткої редакції, але не були зафіксовані у ній [14, с. 5].

Укладення Розширеної (її ще називають Просторовою) редакції «Руської правди» датується XII ст. Вона складається із двох частин – Суду Ярослава Володимира та Статуту Володимира Мономаха. У ній посилюється вплив привілейованої суспільної групи, а статус холопа еволюціонує від безправної особи (раба) до феодално залежного селянина [7, с. 42].

На прикладі Розширеної редакції «Руської правди» маємо можливість спостерігати за еволю-

цією юридичної техніки, яка відбулась в українському праві впродовж XI–XII ст. Якщо в Короткій редакції норми викладались доволі лаконічними реченнями, то в Розширеній редакції конструкція правових норм була більш складною. Повнота викладу правових приписів сприяла їх дотриманню в суспільстві. Окремі статті Розширеної редакції «Руської правди» дозволяють побачити чітку структуру правової норми за загальновідомою схемою: гіпотеза – диспозиція – санкція. Так, у ст. 58 цієї редакції зазначалося: «якщо коня виведуть із хліву, то закупу за нього не платити; але якщо загубить його на полі або у двір не введе і не закрие, де йому скаже господар, або загубить під час своєї роботи, то за це йому платити» [15, с. 31].

Скорочена редакція «Руської правди» формувалась у XII–XIV ст., тобто вже після розпаду Київської Русі [13, с. 53]. Застосовувалась ця редакція як джерело права у Галицько-Волинській державі, Великому князівстві Литовському та Московському царстві. Мала важливе значення під час кодифікації права у цих державах.

Редакції «Руської правди» варто чітко розмежувати з її списками. Списком закону в давнину вважався конкретний примірник рукопису нормативно-правового акта. Відтак список «Руської правди» – це конкретний примірник рукопису однієї з її редакцій. Сучасні технічні засоби вивели із використання поняття «список закону», проте в період Середньовіччя даний термін був актуальним, оскільки зміст нормативно-правового акта міг бути дещо відмінним залежно від того, хто і коли писав цей список.

У сьогоденні відомо близько 106 списків «Руськів правди» [7, с. 41]. Більшості з них присвоїли певну назву за місцем їх знаходження чи прізвищем людини, що їх знайшла: Карамзінський, Троїнський, Академічний, Синодальний, Археографічний, Пушкінський та ін. [13, с. 51].

Історія «Руської Правди» не завершується припиненням державності Київської Русі, оскільки її чинність зберігалась у Галицько-Волинській державі та навіть в умовах поневолення українських земель іноземними державами. У Галичині та інших українських землях, які увійшли в XIV ст. до складу Польського королівства «Руська правда» була чинною до 1434 р. На тих землях України, які перебували в складі Великого князівства Литовського, «Руська Правда» діяла до 1529 р., а значна частина її норм у редагованому вигляді увійшла до складу Судебника 1468 р., Статутів 1529, 1566 і 1588 років, а також інших актів законодавства цієї держави. Отже, «Руська правда» – це найвидатніша письмова пам'ятка українського права давньоруського періоду, кодифікований акт законодавства Київської Русі.

Міжнародні договори. Міжнародний договір був важливим джерелом права у Київській Русі, адже вона була активним учасником міждержавних відносин у сферах політики, економіки, культури та ін. Особливо активно розвивались дипломатичні відносини Київської Русі із Візантією, тому й не дивно, що договори з цією державою стали важливим джерелом права на українських землях. Найбільш відомі з них – це договори 907 р., 911 р., 944 р. і 971 р.

Войовничий київський князь Олег здійснив на початку X ст. успішний військовий похід на столицю Візантію Константинополь (Царгород), приблизив свій щит на його воротах. Як наслідок, був укладений в 907 р. перший русько-візантійський договір, за яким Візантія зобов'язувалась платити

данину князеві Олегу, а він взяв обов'язок не падати на Візантію. Інші норми цього міжнародного договору регулювали торгівельні відносини між Київською Руссю та Візантією [8, с. 64]. Факт укладення цього договору засвідчив початок політичного домінування Русі у регіоні Центрально-Східної Європи.

Як і попередній договір, русько-візантійський договір 911 р. було укладено між київським князем Олегом і візантійськими імператорами Львом й Олександром [16, с. 22]. Порівняно з договором 907 р., цей договір більш повно регулював суспільні відносини: міжнародні (про мир між державами, про виконання міжнародного договору), цивільні (право власності, спадкування родичами русичів, що померли у Візантії та родичам греків, які померли в Русі), кримінальні (відповідальність за вбивство, побої, розкрадання, взаємовидача державами злочинців-утікачів), процесуальні (недійсність присяги як оправдання за наявності очевидних доказів).

Особливий інтерес становить ст. 8 русько-візантійського договору 911 р., яка скасувала у відносинах між цими державами так зв. «берегове право». *Берегове право* – давній міжнародний правовий звичай, який надавав державі, на березі якої опинився іноземний розбитий корабель, право власності на ці уламки та майно, що було разом з ними. Згадана стаття русько-візантійського договору зобов'язувала обидві держави допомогти потерпілим від краху корабля та зберегти майно за його попередніми власниками [8, с. 63].

Ст. 13 русько-візантійського договору 911 р. передбачала, що майно русича, який помер у Візантії, повинна бути надане й родичам в Київську Русь за винятком випадків, коли б він уклав заповіт. Тоді це майно повинні успадкувати особи, зазначені в заповіті [13, с. 64]. Ст. 5 русько-візантійського договору 911 р. дозволяла вбивати злодія, спійманого «на гарячому вчинку», якщо він чинив опір при затриманні чи був озброєний [16, с. 23].

У 944 р. був укладений новий русько-візантійський договір між київським князем Ігорем і візантійськими імператорами Романом, Константином і Стефаном. Його метою було забезпечення миру між державами. Київській Русі надавалось право направляти будь-яку кількість кораблів з послами та купцями у Візантію. Візантія зобов'язувалась за цим договором утримати руських послів у Царгороді на протязі шести місяців. Водночас у ньому мітилась заборона руським купцям зимувати у Візантії [8, с. 64]. Русич, який обікрав грека, ніс на підставі цього договору кримінальну відповідальність у формі виплати потерпілому подвійної вартості викраденого майна [16, с. 24].

У 971 р. був укладений останній русько-візантійський договір між київським князем Святославом і візантійським імператором Іоанном I Цимісхієм. Обставини його укладення були несприятливими для Київської Русі (Святослав програв Візантійську війну), тому більшість його положень передбачали обов'язки Давньоруської держави не вступати у війну проти греків і болгар, бути союзником Візантії та ін. [8, с. 64].

Отож, русько-візантійські договори стали свідченням появи нового джерела українського права – міжнародного договору. Крім того, цими договорами Київська Русь взяла участь у становленні міжнародного права як світової універсальної системи норм, що регулюють відносини між державами.

Збірники візантійського права. Розвиток міжнародної торгівлі, укладення русько-візантійських

договорів і прийняття Київською Руссю Християнства як державної релігії (988 р.) зумовили рецепцію візантійського права у цій державі. *Рецепція права* – це пряме чи опосередковане запозичення (з лат. *reserctio*) елементів системи права (норм, інститутів тощо) однієї держави (народу) в іншої держави (народу).

Церковні суди Київської Русі, вирішуючи справи, керувалися нормами канонічного (церковного) права, що походили з Візантії. Оскільки ці норми були чужими для русичів, з Візантії привозили, переписували та перекладали правові джерела для їх використання у церковному судочинстві. Поступово їх зміст почав впливати і на правове регулювання світських відносин. Отож, збірники візантійського права (їх також називали «кормчими книгами») стали важливим джерелом права Київської Русі. Їх основою були візантійські правові збірники Номоканон, Еклога та Прохірон.

Номоканон був збірником візантійського права, в якому переважали канонічно-правові норми. До нього ввійшли настанови апостолів й інших святих, постанови Вселенських соборів, а також акти візантійського законодавства, що регулювали устрій церкви її компетенцію й діяльність. Відомо дві редакції Номоканону – Івана Схоластика (VI ст.) і Фотія (VII ст.) [17, с. 45-46].

Еклога (739-740 рр.) була збірником візантійського права із великою кількістю елементів класичного римського права. Укладачі Еклоги творчо опрацювали звід Юстиніана, давньоримські правові джерела та візантійське звичаєве право, вилучаючи при укладенні збірника неактуальні на той час норми. Як наслідок, Еклога стала визначним правовим збірником у тогочасному світі, рецептувалась у Київській Русі та інших державах.

Прохірон (879 р.) був актом систематизації норм цивільного, кримінального, процесуального та канонічного права Візантії. Як і в Еклозі, в Прохіроні основою була кодифікація Юстиніана. Прохірон став базою для наступних актів і збірників права Візантії, тривалий час зберігав важливість для Православної церкви, застосовувався в її церковних судах у той час за межами Візантії. Ним також керувалися церковні суди Київської Русі, а згодом він почав впливати на судочинство в державних судах [18, с. 428-429].

Як зазначалось, названі джерела візантійського права стали основою «кормчих книг» Київської Русі. Найвідомішою за них була Єфремівська кормча книга, яка датується кінцем XI – початком XII ст. Вона містила норми Новокано Фотія, фрагменти Родоського морського закону, землеробського закону Юстиніана, Еклоги, Прохірона та Новел [19, с. 146-147]. Єфремівська кормча книга регулювала як церковні (структуру церковної організації призначення єпископів, управління церковним майном, церковні суди тощо), так і світські (позовна давність, укладення шлюбу, кримінальна відповідальність за тілесні ушкодження, зраду, викрадення, аборт, звалтування, скотолозтво і мужолозтво) правовідносини [19, с. 156].

Існували також збірники, в яких укладачі синтезували норми візантійського та слов'янського права, тобто змішані збірники. До них належать «Закон судний людям» і «Книга законня». У «Законі судному людям» (VII-IX ст.) переважали норми кримінально-правового змісту. «Книга законня» містить норми різних галузей права і складається з чотирьох частин: візантійський рільничий закон (VII ст.); законні книги про покарання; про розлучення; про свідків [17, с. 46-47].

Рецепція візантійського права, формування його збірників і їх застосування в Київській Русі мали різносторонній вплив на українську правову традицію. Мабуть, його можна поділити умовно на негативний і позитивний аспект. Позитивний аспект рецепції візантійського права, полягає, насамперед, у тому що, Київська Русь, запозичуючи візантійське право, рецепіювала і римське право, що лежало в його основі. З огляду на це був вдосконалений механізм регулювання приватно-правових відносин: сімейних і спадкових, договірних і деліктних, речових і немайнових.

Водночас був присутнім і негативний аспект. Він проявлявся, передусім, у нормах кримінального права. Так, зародження на українських землях інституту смертної кари було саме результатом візантійського впливу. Рецепція візантійських норм про кримінальну відповідальність погіршувала становище винного у вчиненні злочину, адже в самій Візантії існувало більше ста видів кваліфікованої смертної кари, розповсюдженими були й

тілесні покарання. Негатив візантійського впливу також проявлявся у жорстоких методах церковного судочинства, зрощенні державної та релігійних сфер суспільного життя тощо.

Таким чином, історико-правовий огляд джерел права Київської Русі доводить розвиненість (як для того часу) правової системи цієї держави. Хоча в аналізованій період почали своє утвердження у статусі джерел права і нормативно-правовий акт, і нормативно-правовий договір, переважаючим регулятором суспільних відносин продовжував бути правовий звичай. Саме на звичаєво-правових нормах базувалася «Руська правда», а інші джерела права регулювали значно менший спектр правовідносин, більшість із яких були порівняно новими чи не регулювалися звичаєвим правом. Вплив іноземних правових систем (насамперед, Візантії) хоч і був значним, не мав визначального характеру, а лише доповнював національну руську основу правової системи Київської держави.

Список літератури:

1. Бедрій М. Державне право східних слов'ян: проблеми становлення та напрями регулювання / М. Бедрій // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Випуск 59. – Львів, 2014. – С. 50–57.
2. Історія українського права / за ред. І. А. Безклубого. – К.: Грамота, 2010. – 336 с.
3. Лешков В. М. Русский народ и русское государство. История русского общественного права до XVIII в. / В. М. Лешков // Антологія української юридичної думки. – Т. 2 : Історія держави і права України: Руська Правда / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Юрид. кн., 2002. – С. 52–136.
4. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в.в. / І. Черкаський // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. – К., 1928. – Вип. 4/5. – 714 с.
5. Гетьманчук М. П. Сергій Шелухін: суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали / Гетьманчук М. П., Турчин Я. Б. – Львів: Дослідно-видавничий центр Наукового Товариства ім. Шевченка, 2006. – 214 с.
6. Музиченко П. П. Історія держави і права України / П. П. Музиченко. – К.: Знання, 2007. – 471 с.
7. Кульчицький В.С. Історія держави і права України / В.С. Кульчицький, Б.Й. Тищик. – К.: Ін Юре, 2007. – 624 с.
8. Історія держави і права України / за ред. А. С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
9. Павко А. Інститут державної влади Київської Русі в контексті політичних процесів сьогодення / Анатолій Павко // Віче. – 2008. – № 11 [Електронний ресурс] // Режим доступу – <http://www.viche.info/journal/985/>
10. Ромінський Є. В. Нормативно-правові договори Київської Русі у сфері державного устрою, влади й управління в контексті загальноєвропейської середньовічної традиції / Є. В. Ромінський // Історико-правова реальність у глобальному і регіональному вимірах: матеріали XXVII Міжнародної історико-правової конференції 21–23 вересня 2012 р., м. Євпаторія. – Частина II. – К., Сімферополь: Доля, 2012. – С. 212–218.
11. Лащенко Р. Впливи права українського на суспільне життя XIV–XV віків у Великому князівстві Литовському / Р. Лащенко // Антологія української юридичної думки. – Т. 2 : Історія держави і права України: Руська Правда / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Юрид. кн., 2002. – С. 423–443.
12. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.) / І. Й. Бойко. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 628 с.
13. Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) / В. М. Заруба. – К.: Істина, 2007. – 128 с.
14. Кушинська Л. Елементи звичаєвого права в «Руській Правді» / Л. Кушинська // Історія України. – 1999. – № 38. – С. 5–6.
15. Хрестоматія з історії держави і права України / упоряд. А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
16. Марисюк К. Б. Майнові покарання за русько-грецькими договорами X століття: історико-правові аспекти / К. Б. Марисюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – Вип. 2. – С. 20–25.
17. Терлюк І. Історія держави і права Середньовічної України / Іван Терлюк, Дмитро Забзалюк. – Львів: Каменяр, 2010. – 232 с.
18. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / за ред. Б. Й. Тищика. – Львів: Світ, 2006. – 696 с.
19. Цветкова Ю. В. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції / Ю. В. Цветкова // Про українське право. – Число II. – Київ, 2007. – С. 145–163.

Бедрий М.М.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ ОСМОТР ИСТОЧНИКОВ ПРАВА КИЕВСКОЙ РУСИ

Аннотация

Статья посвящена источникам права Киевской Руси, в частности обычному праву, княжескому законодательству, международным договорам и сборникам византийского права. Обосновано, что «Русская правда» была результатом законодательной деятельности киевских князей и действовала как нормативно-правовой акт. Автор доказывает, что несмотря на появление новых источников права, определяющую роль в правовой системе Киевской Руси продолжал играть правовой обычай.

Ключевые слова: источник права, Киевская Русь, правовой обычай, «Русская правда».

Bedriy M.M.

Ivan Franko National University of Lviv

HISTORIC-LEGAL REVIEW OF THE SOURCES OF LAW KIEVAN RUS

Summary

This article is devoted to sources of law Kievan Rus, including custom law, the prince legislation, international agreements and collections of Byzantine law. Proved, that «Rus'ka Pravda» was the result of the legislative activity of the Kievan princes and acted as a legal act. The author argues, that despite the emergence of new sources of law, determining role in the legal system of Kievan Rus continued to play a legal custom.

Keywords: source of law, Kievan Rus, legal custom, «Rus'ka Pravda».